Series SHC/1

Code No. कोड नं. 49/1

Roll No.
रोल नं.

Candidates must write the Code on the title page of the answer-book.
विद्यार्थी उत्तर-पुस्तिका में कोड नं. अवश्य लिखे।

- Please check that this question paper contains 12 printed pages.
- Code number given on the right hand side of the question paper should be written on the title page of the answer-book by the candidate.
- Please check that this question paper contains 12 questions.
- **Please write down the serial number of the question before attempting it.**
- कृपया जाँच कर लें कि इस प्रश्न-पत्र में मुद्रित पृष्ठ 12 हैं।
- प्रश्न-पत्र में दाहिने हाथ की ओर दिए गए कोड नम्बर को छात्र उत्तर-पुस्तिका के मुख-पृष्ठ पर लिखें।
- कृपया जाँच कर लें कि इस प्रश्न-पत्र में 12 प्रश्न हैं।
- **कृपया प्रश्न का उत्तर लिखना शुरू करने से पहले, प्रश्न का क्रमांक अवश्य लिखें।**

SANSKRIT (Elective)

संस्कृतम् (ऐच्छिकम्)

Time allowed : 3 hours] *[Maximum marks: 100*

निर्धारित समय : 3 घण्टे] *[अधिकतम अंक : 100*

निर्देशाः : *सर्वे प्रश्नाः संस्कृतेनैव उत्तरणीयाः।*

सभी प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दें।

Answer should be given in Sanskrit only.

उत्तराणि पृथक् दत्तायाम् उत्तरपुस्तिकायाम् एव लेखनीयानि।

सभी उत्तर अलग दी गई उत्तर-पुस्तिका में लिखें।

Answer should be written only in the separate answer-book provided.

अस्मिन् प्रश्नपत्रे ***चत्वारः*** *खण्डाः सन्ति।*

*इस प्रश्न-पत्र में **चार** खण्ड हैं।*

*There are **four** sections in this questions paper.*

खण्डः क	*अपठितांश - अवबोधनम् (अपठितांश - अवबोधन)*	*15 अङ्काः*
SECTION A	*(Unseen Reading Comprehension)*	
खण्डः ख	*रचनात्मकलेखनम् (रचनात्मक लेखन)*	*20 अङ्काः*
SECTION B	*(Writing Skills)*	
खण्डः ग	*पठितांश - अवबोधनम् (पठितांश - अवबोधन)*	*45 अङ्काः*
SECTION C	*(Reading Comprehension)*	
खण्डः घ	*छन्दोऽलङ्काराः (छन्द एवं अलङ्कार)*	*20 अङ्काः*
SECTION D	*(Chhanda and Alankaras)*	

खण्डः (क)

अपठितांश - अवबोधनम्

अपठितांश - अवबोधन

Section (A)

Unseen Reading Comprehension 5+10=15

1. अधोलिखितम् अनुच्छेदद्वयं पठित्वा प्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरत :
अधोलिखित दोनों अनुच्छेदों को पढ़कर प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए :
Read the following two passage and answer the questions in Sanskrit :

(क) **प्रथमः अनुच्छेदः**

एकदा एकस्मिन् विशालक्षेत्रे स्थितः एकःविक्षिप्तः जनः महतां सतां विचारान् 'अश्रृणोत्-सत्संगे समाप्ते स ततः उत्थाय अगच्छत्। एकदा उपदिशन् महापुरुषः तं विक्षिप्त गभीरया दृशा सततम् अपश्यत्। ततः स तं श्रोतारं तत्रैव स्थितं प्रत्यहं दृष्टवान्। एकदा महापुरुषः तं तत्र न अवलोकितवान्। ततः महापुरूषः आकुलःसञ्जातः। केषाञ्विद् दिवसानाम् अनन्तंर स तत्रैव आगत्य अतिष्ठत्। सत्संगानन्तरं स महापुरुषस्तमुपगम्य अपृच्छत्-एतावन्ति दिनानि कुत्र गतः आसीद् भवान्? विक्षिप्तः उत्तरं दत्तवान्, भगवता सह वार्त्ताः कर्तुं, भवतः च भक्तान् द्रष्टुम् अहम् इतः अन्यलोकं गतवान्।

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत।
एक शब्द में उत्तर दीजिए।
Answer in one word . ½×2=1

(i) विक्षिप्तः कीदृशे क्षेत्रे स्थितः?

(ii) विक्षिप्तः केषां विचारान् अश्रृणोत्? ½×2=1

(ब) पूर्णवाक्येन उत्तरत।

पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए।

Answer in a complete sentence. 2

आगत्य विक्षिप्तः महापुरुषं किं उत्तरम् अयच्छत्?

(स) यथानिर्देशम् उत्तरतं

यथानिर्देश उत्तर दीजिए।

Answer as directed.

(i) 'विक्षिप्तःजनः' अनयोः किं विशेषणम्?

(ii) 'कुत्र गतः आसीद् भवान्' अत्र कर्तृपदं किम्?

(iii) 'अनन्तरं तत्रैव आगत्य अतिष्ठत्' अत्र क्रियापदं किम्?

(iv) 'भगवता सह वार्ताः कर्तुम्' अत्र 'सह' योगे का विभक्तिः? ½×4=2

(ख) **द्वितीयः अनुच्छेदः**

यदा कदापि कोऽपि अस्माकं बन्धुः रूग्णो भवति वयं तस्य सुस्वास्थ्यस्य कामनां कुर्मः। अस्मासु केचित् प्रार्थनया क्रियमाणम् उपचारं स्वीकुर्वन्ति केचिच्च न। अद्यत्वे विज्ञानिनः चिकित्सकाश्चापि प्रार्थनाशाक्तिं स्वीकर्तुमुत्सुकाः विद्यन्ते। गभीरस्य अनुसन्धानस्य एषः परिणामः आगतः यद् धर्मसुस्वास्थ्ययोर्मध्येऽस्ति कश्चित्सम्बन्धः? अनेन प्रार्थना दैनिकमूल्यानि शारीरिकमानसिकरोगान् च नाशयितुं क्षमते, जीवनस्य गुणवत्तामपि च प्रभावयति।

अद्यत्वे वयं प्रायशः सर्वेषु चिकित्सालयेषु उपचारगृहेषु प्रार्थनाकक्षमपि निर्मितमवलोकयामः। यतः चिकित्सकाः मन्तुमारेभिरे यत् शान्तावस्थायां मस्तिष्कं रचनात्मकं भवति। यदा जीवनं जीवितुकामः चेतनासम्पन्नो जायते तदा सम्यङ्निर्णेतुं प्रभवति सः।

अनेके चिकित्सका औषधपत्रे लिखितुमारब्धा :-

''अहं चिकित्सां विदधामि स्वस्थं तु करोति परमेश्वर एव।''

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत।

एक शब्द में उत्तर दीजिए।

Answer in one word.

(i) वयं कस्य सुस्वास्थ्यस्य कामनां कुर्मः?

(ii) प्रार्थना जीवनस्य कां प्रभावयति? 1×2=2

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत।

पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए।

Answer in a complete sentence.

गभीरस्य अनुसन्धानस्य कः परिणामः आगतः? 2

(इ) यथानिर्देशम् उत्तरत।

यथानिर्देश उत्तर दीजिए।

Answer as directed.

(i) 'बन्धुः रुग्णो भवति' अत्र विशेषणपदं किम्?

(ii) 'केचित् उपचारं स्वीकुर्वन्ति' अत्र क्रियापदं किम्?

(iii) 'करोति' अस्य समानार्थकक्रिया का?

(iv) 'समर्थो भवति' अस्य स्थाने का क्रिया प्रयुक्ता? 1×4=4

(ई) अस्य गद्यांशस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत। 2

खण्डः (ख)

रचनात्मकलेखनम्

रचनात्मक लेखन

Section (B)

Writing Skills 20

2. मञ्जूषातः उचितसङ्केतान् धृत्वा अधोलिखितां कथां पुनः लिखत-

मञ्जूषा से उचित सङ्केत लेकर निम्नलिखित कथा को पुनः लिखिए-

Rewrite the following story after filling it with the words given in the box below :

एकदा महाराजःशिवराजःशिविरे स्वसेनापतिं प्रत्यैक्षत। तदैव हस्ते एकं ग्रन्थं धारयन् माधवराजः सेनापतिः शिवराजं समुपागच्छत्। तत्पृष्ठतः एकं महिलावाहनमपि (1) ________________। सेनापतिः (2) __________ शिवराजं न्यवेदयत् महाराज ! (3) __________ तु सुदूरं (4) __________ वराकः नृपः बहलोलः (5) ____________________________ रक्षित्वा पलायितः। तदा शिवराजः (6) __________ प्रति दृष्ट्वा अपृच्छत् किमिदम्? सेनापतिः उवाच अस्मिन् (7) __________ अप्सरस्समा बहलोलराज्ञी गौहरनाम्नी। या खुल विजयश्रियः (8) ____________________ प्रेषिता। इदं चास्ति पवित्रं कुरानग्रन्थम्। अधुना द्वौ (9) __________________ प्रतिशोधं नयतु भवान्। शिवराजः ग्रन्थं तु प्राणमत्, राज्ञ्याः समीपमुपगत्य अवदत्- (10) अहो! __________________ सुन्दरी भवती। ईश्वरकृपया कदाचिद् अहं भवत्पुत्रं भवितुं यतिष्ये''।

मञ्जूषा

आस्ते, सप्रसादम्, आनीतम्, परास्ता, मुगलसेना, महिलावाहनम्, उपहारेण, अवमत्य, कियती, प्राणान्। 1×10=10

3. मञ्जूषातः पदानि नीत्वा 'जलसमस्यायाः समाधानम्' इति विषये संस्कृतेन दश वाक्यानि लिखत-
मञ्जूषा से पदों को लेकर 'जल समस्या का समाधान' इस विषय पर संस्कृत में दस वाक्य लिखिए :
Write ten sentences in Sanskrit on the 'Problem of Water', taking words from the box given below :

मञ्जूषा

प्राकृतिका आपदा, समये समये, वृष्टेः अभावः, ग्रामेषु नगरेषु गर्त्तानां जलाशयानां निर्माणम्, विशालेषु भवनेषु जलसंचयः, वर्षाजलस्य भूमौ प्रेषणम्, विविधानां स्रोतसाम् अन्वेषणम्, सर्वकारेण देशीयनदीनां मेलनम्। 1×10=10

खण्डः (ग)
पठितांश - अवबोधनम्
पठितांश - अवबोधन
Section (C)
Reading Comprehension

45

4. अधोलिखितं गद्यांशं, पद्यांशं, नाट्यांशं च पठित्वा प्रदत्तप्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत-
निम्नलिखित गद्यांश, पद्यांश तथा नाट्यांश को पढ़कर दिए गए प्रश्नों के उत्तर यथानिर्देश संस्कृत में उत्तर दीजिए-
Read the following prose, poetry and drama passage and answer the questions in Sanskrit :

(क) **गद्यांशः**

यौवनारम्भे च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः। इन्द्रियहरिणहारिणी च सततदुरन्तेयमुपभोगमृगतृष्णिका। गुरूपदेशश्च नाम पुरूषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षममजलं स्नानम्। विरला हि तेषामुपदेष्टारः।

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत।
एक शब्द में उत्तर दीजिए।

Answer in one word.

(i) का कालुष्यम् उपयाति?

(ii) मृगतृष्णां कं हरति? ½×2=1

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत।

पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए।

Answer in a complete sentence.

गुरूपदेशः कीदृशं स्नानम् अस्ति? 2

(इ) यथानिर्देशमुत्तरत।

निर्देशानुसार उत्तर दीजिए।

Answer as directed :

(i) 'सकल' अस्य शब्दस्य कः पर्यायः अत्र प्रयुक्तः?

(ii) 'असमर्थम्' अस्य किं विलोमपदम् अत्र प्रयुक्तम्? 1+1=2

(ख) **पद्यम्**

पापान्निवारयति योजयते हिताय
    गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटीकरोति।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
    सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः।।

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत।

एक शब्द में उत्तर दीजिए।

Answer in one word.

(i) सन्तः कस्य लक्षणं प्रवदन्ति?

(ii) गुणानां प्रकटीकरणं कस्य कर्त्तव्यम्? ½×2=1

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत।

पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए।

Answer in a complete sentence.

आपद्गतं काले किम् न जहाति? 2

(इ) यथानिर्देशमुत्तरत।

निर्देशानुसार उत्तर दीजिए।

Answer as directed :

(i) आपद्गतं न जहाति, अत्र क्रियापदं किम्?

(ii) 'सन्तः लक्षणं प्रवदन्ति' अत्र कर्तृपदं किम्? 1×2=2

(ग) **नाट्यांशः**

अरुन्धतीजनकौ - महत्कौतुकं वत्सस्य।

कौसल्या - अरण्यगर्भैरुपलापैर्यूयं तोषिता वयं च।
भगवति ! जानामि तं पश्यन्ती वञ्चितेव
तस्मादितोऽन्यतो भूत्वा प्रेक्षामहे तावत्
पलायमानं दीर्घायुषम्।

अरुन्धती - अतिजवेन दूरमतिक्रान्तः स चपलः कथं दृश्यते?

बटवः - पश्यतु कुमारस्तावदाश्चर्यम्।

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत।
एक शब्द में उत्तर दीजिए।
Answer in one word.

(i) कस्य कौतुकं वर्तते?

(ii) का वञ्चिता? ½×2=1

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत।
पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए।
Answer in a complete sentence.
पलायमानं कं के प्रेक्षन्ते? 2

(इ) यथानिर्देशमुत्तरत।
यथानिर्देश उत्तर दीजिए :
Answer as directed.

(i) 'धावन्तम्' इत्यर्थे किं पदमत्र प्रयुक्तम्?

(ii) 'रोषिताः' अस्य किं विलोमपदमत्र प्रयुक्तम्? 1+1=2

5. रेखाङ्कितपदस्य शुद्धमर्थं प्रदत्तेभ्योऽर्थेभ्यः चित्वा लिखत-
रेखांकित पद का शुद्ध अर्थ दिए गए अर्थों से चुनकर लिखिए-
Write the correct meaning of the underlined words from the given ones :

(i) <u>मस्तु</u> सौवीरचक्रवत्।

(क) लवणम् (ख) दधिजलम् (ग) दुग्धम्।

(ii) कुम्भस्य चूर्णं सक्षौद्रम्।

(क) कलशस्य (ख) कुम्भराशेः (ग) गुग्गुलस्य।

(iii) पुष्करावह्वम् शटीं <u>कृष्णाम्</u>।

(क) कृष्णगाम् (ख) श्यामाम् (ग) पिप्पलीम्।

(iv) नीलिनीं निचुलं <u>व्योषम्</u>।

(क) त्रिफला (ख) इक्षुत्रयम् (ग) शुण्ठीमरीचपिप्पल्यः। ½×4=2

6. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरूत :

रेखाङ्कित शब्दों पर आधारित प्रश्न-निर्माण कीजिए :

Frame questions based on the underlined words :

(i) अभिषे<u>कोत्तीर्णाय</u> काश्यपाय वनस्पतिसेवाम्।

(ii) अतिगहनं <u>तमः</u> यौवनप्रभवम्।

(iii) मया कृतं सर्प<u>मानयता</u>।

(iv) <u>वत्सायाः</u> मुखचन्द्रेणापि संवदति। 1×4=4

7. अधोलिखितभावार्थयोः रिक्तस्थानपूर्तिः मञ्जूषापदसहायतया करणीया-

निम्नलिखित भावार्थों में मञ्जूषा में दिए गए शब्दों से रिक्तस्थानपूर्ति कीजिए-

Fill in the blanks of the central ideas from the words given in the box below :

(i) सलक्ष्मणाय रामाय मुनिर्विनयशालिने।
विद्धां बलामतिबलामस्त्राण्युपदिष्टवान्।।

भावार्थः

सुबोधरामचरितनाम्नि काव्ये लेखिका लिखति-

मुनिः विश्वामित्रः ________________ रामाय _________________ शस्त्रशिक्षाम् __________ अस्त्राणि च एव शिक्षितवान् येन स कदापि पराजितः न स्यात्।

(ii) दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति।।

भावार्थः

भर्तृहरिणा धनस्य __________________ त्रिविधाः प्रकाराः कथिताः __________________ अथवा स्वयं सुखप्राप्तिः ________________ तु धनं नष्टमेव स्यात्।

मञ्जूषा
कस्मैचिद् दानम्, त्रिविधाम्, विनीताय, उपयोगाय, अन्यथा, सर्वाणि।

3+3=6

8. अधोलिखितान्वययोः रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत-

निम्नलिखित श्लोकों के अन्वयों में रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

Fill in the blanks in the following prose order rendering :

(i) विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह।
अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते।।

अन्वयः

विद्यां च ________________________ च यः ________________________

तत् __________ वेद। अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्यया अमृतम् अश्नुते।।

(ii) न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत्।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः।।

अन्वयः

जातु ____________________ क्षणम् अपि __________________ न तिष्ठति, हि सर्वः

_____________ प्रकृतिजैः गुणैः कर्म कार्यते।। 1½×1½=3

9. यथानिर्देशम् उत्तरत-

यथानिर्देश उत्तर दीजिए-

Answer as directed.

(अ) कर्तृपदं चिनुत।

कर्ता चुनिए।

Select the subject.

(i) यो यद् वपति बीजम्।

(ii) शकुन्तला व्रीड़ां रूपयति। 2

(आ) विशेष्यं चिनुत :

विशेष्य चुनिए :

Select the qualifying noun :

(i) अनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति।

(ii) कर्म परमाप्नोति पूरुषः। 2

(इ) 'भो गङ्गदत्त! न सम्यगभिहितं त्वया' अत्र 'त्वया' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

'भो गङ्गदत्त! न सम्यगभिहितं त्वया' यहां 'त्वया' सर्वनाम पद किस के लिए प्रयुक्त है ?

'भो गङ्गदत्त! न सम्यगभिहितं त्वया' In this sentences

for whom 'त्वया' pronoun is employed ? 2

(ई) अधोलिखितपदयोः पर्यायौ लेख्यौ-

निम्नलिखित पदों के पर्याय लिखिए-

Write the synonyms of the following words :

(i) देवता

(ii) किसलयः। 1

(उ) अधोलिखितयोः पदयोः विलोमपदे लेख्ये-

निम्नलिखित पदों के विलोम शब्द लिखिए :

Write the antonyms of the following words : 1

(i) विततः

(ii) आक्रामन्ति।

(ऊ) कः कं कथयति?

कौन किसको कह रहा है ?

Who is saying this to whom ?

(i) 'शकुन्तलाहेतोर्वनस्पतिभ्यः कुसुमान्याहरत।'

(ii) 'अहो! अपदा वयम्! नास्ति मे तत्र प्रवेशः।' 2

10. अधोलिखितयोः **एक**स्य संक्षिप्तपरिचयो दीयताम्-

निम्नलिखित में से किसी **एक** का संक्षिप्त परिचय दीजिए :

Write a brief note on any **one** of the following :

(i) भर्तृहरिः

(ii) पञ्चतन्त्रम्। 5

खण्डः (घ)

छन्दोऽलङ्काराः

छंद एवं अलङ्कार

Section (D)

Chhanda and Alankaras

20

11. (अ) प्रश्नान् उत्तरत :

प्रश्नों के उत्तर दीजिए :

Answer the questions :

(i) विसर्गयुक्तः वर्णः लघुःभवति गुरुः वा?

(ii) 'जयन्ति' इति पदे को गणः?

(iii) 'गच्छतु' अत्र 'ग' वर्णः लघुः गुरुः वा?

(iv) उपजातिछन्दसि प्रतिचरणं कति वर्णाः?

(v) 'रसैः रुद्रैश्छिन्ना' अत्र रुद्रशब्देन कोऽभिप्रायः?

(vi) 'न केवलं प्राणिवधो वधो मम' अत्र किं छन्दः? 1×6=6

(आ) अधोलिखिताः परिभाषाः पूरयत-

निम्नलिखित परिभाषाएँ पूरी कीजिए-

Complete the following definitions :

(i) नन मयय __________ मालिनी __________।

(ii) स्यादिन्द्रवज्रा यदि ____________________। 1×2=2

(इ) अधोलिखितेषु कस्यचि**देक**स्य छन्दसः उदाहरणं लिखत-

निम्नलिखित में से किसी **एक** छन्द का उदाहरण लिखिए-

Illustrate any **one** of the following metres with an example :

अनुष्टुप्, वसन्ततिलका, शार्दूलविक्रीड़ितम्। 2×1=2

12. (अ) अधोलिखिताः परिभाषाः पूर्यन्ताम्-

निम्नलिखित परिभाषाएं पूरी कीजिए-

Complete the following definitions :

(i) भवेत्संभावनोत्प्रेक्षा ____________________ ।

(ii) श्लिष्टैः पदैरनेकार्था ____________________ ।

(iii) साम्यं वाच्यमवैधर्म्य ____________________ ।

(iv) रूपकं रूपिता ________________________ । 1×4=4

(आ) अधोलिखितेषु अलङ्कारेषु **एकस्य** उदाहरणं लिखित्वा कारणं च स्पष्टीकुरुत-

निम्नलिखित अलङ्कारों में से किसी **एक** का उदाहरण लिखिए तथा कारण भी स्पष्ट कीजिए-

Illustrate with example any **one** of the following figures of speech and justify the usage :

अनुप्रासः, यमकम्, अर्थान्तरन्यासः। 2+1=3

(इ) अधोलिखितपङ्क्तिषु प्रयुक्तस्य अलंकारस्य नाम लिखत-

निम्नलिखित पंक्तियों में प्रयुक्त अलंकार का नाम लिखिए-

Write the name of the figures of speech used in the following lines :

(i) दीपशिखेव कज्जलमलिनं कर्म उद्वमति।

(ii) न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः।

(iii) पुनरपि शिशुर्भूतः वत्सः स मे रघुनन्दनः। 1×3=3